

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ГОРОВА Світлана Миколаївна

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВЕРЕАЛЬНОЇ
ПАМ'ЯТІ У ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ З ЕМОЦІЙНИМ СТАНОМ І
РІВНЕМ СФОРМОВАНОСТІ МОВНОЇ НАВИЧКИ

19.00.01

Загальна психологія
Історія психології

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

ДНІПРОПЕТРОВСЬК-1994

№ 29.676

Дисертація в рукопис.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

Робота виконана в Дніпропетровському державному університеті ім. М. Драгоманова

00801695 (T)

Науковий керівник - член-кореспондент АН України,
доктор психологічних наук,
професор НОСЕНКО Е.Л.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук,
професор СЕРЕДА Г.К.
кандидат психологічних наук,
доцент КИРИЛЕНКО Т.С.

Провідна організація -
Український державний педагогічний університет
ім.М.Драгоманова

Захист відбудеться 11 травня 1994 року о 13 годині
на засіданні спеціалізованої ради К 053.24-07
в Дніпропетровському державному університеті
за адресою: 320050, пр.Гагаріна, 72

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці
Дніпропетровського державного університету

Автореферат розіслано 11 квітня 1994 року

Вчений секретар
спеціалізованої ради
кандидат психологічних наук,
доцент

ДЕРКАЧ Л.М.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ. Якісно новим об'єктом психологічних досліджень, що з'явився з впровадженням інформатики у вивчення когнітивних процесів, стає спільний психологічний досвід людини, зокрема уявлення про механізми засвоєння і актуалізації знань та їх цілеспрямоване включення у діяльність. Як для створення штучних інтелектуальних систем, так і для підвищення якості учбової діяльності, яка пов'язана з необхідністю переробки великих обсягів інформації, потрібні чіткі уявлення про процеси фіксації, переробки і відтворення інформації, що була засвоєна, про механізми самої пам'яті як універсального інтегратора психіки на основі її особливої ролі у організації психічних процесів. Хоча пам'ять поглиблено вивчалась з позицій діяльнісно-особистісного підходу П.І.Зінченко, А.А.Смірновим та їх послідовниками (зокрема, Г.К.Середов з колегами), при аналізі її взаємодії з іншими пізнавальними процесами та психічними явищами недостатня увага приділялась встановленню зв'язків мнемічної діяльності з емоціями.

Разом з тим, процеси, що лежать в основі емоційної регуляції різних видів діяльності, були об'єктом досліджень в роботах багатьох вітчизняних та закордонних вчених (В.К.Вільнас, Я.Рейковський, П.В.Сімонов та ін.). Встановлено, що вплив емоцій на показники діяльності залежить від ступеня сформованості навичок, які забезпечують її виконання: чим більш зміцнені навички людини, тим краще вони актуалізуються і тим менш піддається дезорганізуючому впливу емоцій. Важливим результатом досліджень цього напрямку було розкриття зв'язку емоцій з мислиневими процесами. Встановлено факт "надробілізації" психічних можливостей на вихід з складної ситуації, що виявляється в тенденції до загального спрощення діяльності, збільшення її оперативних одиниць, "звуження" свідомості.

Найбільш активно у зв'язку з емоціогенними факторами вивчались особливості мовної діяльності (Є.А.Носенко, Н.В.Вітт, А.А.Співар, Дж.Маль), яка супроводжується виконанням

цілого комплексу мнемічних і мислинневих дій, що забезпечують попереджаче планування змісту висловлювання та його конкретно-мовну реалізацію.

Щодо проблеми взаємозв'язку емоцій та пам'яті, то в її дослідженні можна умовно виділити два напрямки: вивчення впливу характеристик емоційності лексики на процес її запам'ятовування та пригадування і з'ясування механізмів впливу емоційного стану людини на продуктивність мнемічної діяльності. Питання про вплив емоційного стану на хід та ефективність мнемічних процесів залишається сьогодні недостатньо вивченим. Отримані Л.А.Кітаєвим-Смиком та Р.В.Іллєнченком дані про зміну обсягів короткочасної пам'яті, а також повноти і точності відтворення інформації, що зберігається у тривалій пам'яті, залежно від інтенсивності стресогенного впливу, мають емпіричний характер. Механізм впливу емоційного стану на пам'ять поки що не встановлений, хоча саме цей аспект проблеми має найбільшу теоретичну значущість. Дані про лінгвістику змінених станів свідомості (Д.Л.Спізак), нещодавно відкритий і описаний у літературі феномен "розривної" пам'яті (В.Ф.Нечипоренко) свідчать про те, що емоційний стан людини торкається глибинних рівнів переробки інформації, впливаючи на функціонування семантичної пам'яті.

Спеціалісти у галузі психосемантики на протязі трьох десятиріч дискутують з приводу психологічної реальності існуючих моделей семантичної пам'яті, можливих форм репрезентації в ній різних видів інформації. І сітьові, і ознакові моделі семантичної пам'яті мають своїх прихильників і суперечників, але жоден тип моделей не отримав повного експериментального підтвердження. Тому все частіше вчені (А.А.Залевська, А.Г.Шмельов, І.Хофман, Н.Бранскомб та ін.) висловлюють думку про те, що інформація, яка зберігається у семантичній пам'яті, може бути представленою як декларативно, так і процедурально.

Питання про вплив емоційного стану людини на механізм інформаційних процесів у семантичній пам'яті є одним з найменш досліджених аспектів проблеми "пам'ять-емоції".

Зазначені вище обставини визначили вибір теми дослідження.

що реферується. У ньому розглядаються особливості переробки вербальної інформації одними і тими ж індивідами, які перебувають у різних емоційних станах (спокійному та емоційно напруженому) і використовують мовні засоби, навички володіння якими відрізняються з точки зору рівня їх автоматизованості (рідна та іноземна мови).

ОБ'ЄКТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ є мнемічні і мислинні процеси, що лежать в основі переробки вербальної інформації.

ПРЕДМЕТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ є характер зміни показників мнемічної і мислинної діяльності при змінах в емоційному стані людини та наявності різниці у рівні сформованості її мовних навичок.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ полягає у вивченні впливу емоційного стану на функціонування мнемомислинного комплексу людини на різних стадіях переробки вербальної інформації з перспективою використання отриманих даних для верифікації різних моделей семантичної пам'яті.

Виходячи з аналізу літературних джерел та прийнятих методичних підходів до вивчення семантичної пам'яті була висунута така розгорнута ГІПОТЕЗА дослідження:

1. Емоційний стан людини впливає на особливості процесу переробки вербальної інформації на усіх стадіях цього процесу (що виявляється у диференціації тривалості ідентифікації слів, швидкості формування категоріальної установки, співвідношенні інформації, яка відтворюється декларативно і процедурально).

2. Емоційний стан людини та особливості формування мовних навичок відносяться до факторів, які впливають на форму репрезентації вербальної інформації у пам'яті.

Згідно з метою дослідження, що пропонується до захисту, та з висунутою гіпотезою, були визначені такі його ЗАВДАННЯ:

1. Встановити особливості запам'ятовування та структурування інформації у короточасній пам'яті людини, що перебуває у різних емоційних станах.

2. Визначити специфіку процесу актуалізації інформації у

семантичній пам'яті у різних емоційних станах.

3. Визначити особливості виконання мнемічних та мислинських дій залежно від способу формування та рівня сформованості мовних навичок людини.

4. Охарактеризувати вплив емоційного стану людини на функціонування його мнемомислинневого комплексу на операціональному рівні діяльності.

5. Виявити перспективні напрямки подальших досліджень проблеми взаємовпливу емоцій та пам'яті.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять принципи єдності свідомості та діяльності (С.Л.Рубінштейн), положення про єдність афекту та інтелекту (Л.С.Виготський), сучасні психолінгвістичні уявлення про структуру лексику (М.І.Жинкін, А.А.Залевська), ряд положень, які були сформульовані у рамках системного підходу до вивчення психологічної природи емоцій та механізму їх впливу на окремі види дій і діяльність у цілому (Я.Рейковський, К.Ізард, П.В.Сімонов, В.К.Вілянс, Е.Л.Носенко та ін.), сучасні уявлення про суттєвість мнемічних процесів і особливості їх взаємозв'язку з іншими пізнавальними процесами (А.А.Смірнов, П.І.Зінченко, Г.К.Середа, О.Ф.Іванова та ін.), а також принцип системного підходу до вивчення мнемічних процесів (С.П.Бочарова та ін.).

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ включали: теоретичний аналіз наукової літератури, моделювання та аналіз результатів мнемічно-мислинневої діяльності, спостереження, тестування. Поряд з класичними методиками для вивчення короткочасної та тривалої пам'яті у ході емпіричного дослідження застосовувались деякі власні модифікації відомих вербальних тестів (Шульмана, Севіна та ін.), які були пристосовані до завдань цього дослідження. Для діагностування емоційного стану використовувались лінгвістичні та паралінгвістичні критерії. Латентний період вербальних реакцій фіксувався за допомогою спеціального приладу, що включав вимірвач частот * 43-54 з вимірвачем інтервалів часу та осцилограф С1-53. Для аналізу отриманих результатів з метов визначення достовірності розбіжностей використовувались статистичні методи аналізу (зокрема, критерій знаків). Усі на-

звані методи застосовувались як у груповому, так і у констатувальному індивідуальному експериментах.

НАУКОВА НОВИЗНА ДОСЛІДЖЕННЯ полягає у теоретичній та науково-практичній розробці деяких аспектів проблеми впливу емоцій на переробку вербальної інформації. У дисертації вперше розкриті особливості взаємозв'язку афективних та когнітивних компонентів діяльності на операціональному рівні. Вивчено вплив емоцій на переробку вербальної інформації на різних стадіях цього процесу: при ідентифікації словоформ, під час пошуку специфікації значень в ході семантичної переробки інформації з наступною фіксацією в пам'яті її результатів. Встановлено додаткові фактори, що впливають на форму актуалізації та репрезентацію у пам'яті різних типів семантичних відношень.

ТЕОРЕТИЧНА ЗНАЧУЩІСТЬ роботи полягає в поглибленні уявлень про структуру мнемічної діяльності та у визначенні особливостей взаємодії блоків переробки інформації у пам'яті в різних емоційних станах. У роботі також підтверджена психологічна реальність існування двох форм репрезентації інформації у семантичній пам'яті (декларативної та процедуральної) та виявлено, що внесок кожної з них у переробку інформації залежить, окрім відомих раніше факторів, від емоційного стану людини та характеристик її мовних навичок.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ роботи. Отримані у роботі результати, що стосуються впливу емоцій на пам'ять, можуть бути використані:

- у створенні сучасних програм, що моделюють інтелектуальну діяльність людини;

- в ході діагностування функціонального стану людини-оператора у екстремальних умовах діяльності та вдосконалення профвідбору операторів систем мовної комунікації за критеріями емоційної стійкості;

- для оптимізації педагогічного впливу в процесі вивчення іноземної мови та об'єктивного встановлення рівня володіння нею.

НАДІЙНІСТЬ І ВАЛІДНІСТЬ отриманих даних забезпечується реалізацією системного підходу до вивчення проблеми, адек-

ватністю використаних методик завданням дослідження, достатньою вибіркою емпіричного матеріалу та застосуванням різних видів статистичного аналізу для його обробки.

НА ЗАХИСТ ВИНОСЯТЬСЯ ТАКІ ПОЛОЖЕННЯ:

1. Емоційний стан людини впливає на переробку вербальної інформації на усіх стадіях цього процесу.

1.1. На стадії ідентифікації слів вплив емоційного стану є найбільш вираженим. При наявності у пам'яті автоматизмів, що забезпечують прямий перехід від перцептивної обробки інформації (високочастотних слів) до специфікації значень, зростання емоційної напруженості призводить до покращення мнемічної діяльності, при неповних автоматизмах - до їх погіршення.

1.2. На стадії семантичної переробки інформації зростання емоційної напруженості ускладнює формування категоріальної установки, призводить до зміни провідної стратегії при виконанні мисленневих дій, до збільшення кількості випадків актуалізації декларативних семантичних відношень.

2. Взаємозв'язок когнітивних та афективних компонентів діяльності на операціональному рівні проявляється в зміні стратегії пошуку інформації у тривалій пам'яті при зміні емоційного стану. У спокійному стані домінує стратегія переводу інформації з тривалої пам'яті у проміжну з її наступним перетворенням. У стані емоційної напруженості частіше виконується операція безпосереднього переводу інформації з тривалої пам'яті у короткочасну.

3. Засіб навчання іноземній мові впливає на тип семантичних відношень, які актуалізуються у свідомості суб'єкта. У семантичній пам'яті субординативних білінгвів процедурально організована інформація при оперуванні іншомовною лексикою актуалізується з більшою готовністю, що свідчить про неповну сформованість психологічно аутентичної мови і обмеженість практики користування іноземною мовою.

АПРОБАЦІЯ РОБОТИ. Основні положення дисертації доповіда-

лись та обговорювались на науково-практичних конференціях у Дніпропетровському державному університеті (1991, 1992 р.р.), на наукових читаннях, присвячених 60-річчю Харківської психологічної школи (Харків, 1993 р.), на Міжнародному психологічному конгресі (Брюссель, 1992 р.).

СТРУКТУРА ДИСЕРТАЦІЇ. Робота складається з вступу, трьох розділів основної частини, заключення, списку використаної літератури, що містить 238 найменувань, та додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У ВСТУПІ обґрунтовується актуальність дослідження впливу емоційного стану людини на продуктивність мнемічної діяльності, формулюється об'єкт, предмет, мета, гіпотеза та завдання дослідження, характеризуються теоретико-методологічні основи та методи дослідження, висвітлюється його наукова новизна, теоретична та практична значущість, визначаються основні положення, що виносяться на захист, наводяться дані про апробацію роботи.

У ПЕРШОМУ РОЗДІЛІ - "Сучасні уяви про механізм функціонування вербальної пам'яті та вплив емоційного стану на продуктивність мнемічної діяльності" - розглядаються різноманітні точки зору на проблему інтерпретації інформаційних процесів у пам'яті людини та можливий механізм взаємодії когнітивних та афективних компонентів діяльності. Цей розділ складається з трьох підрозділів, перший з яких присвячений аналізу одного з напрямків вивчення мнемічних процесів - структурно-функціонального підходу. З позицій названого підходу аналізуються найбільш відомі моделі пам'яті: трьохкомпонентна, у якій виділяють три послідовних рівня переробки інформації (сенсорні реєстри, первинна та короткочасна пам'ять з обмеженим обсягом та вторинна або тривала пам'ять з дуже великим обсягом інформації, що зберігається пасивно) та альтернативна теорія "рівнів переробки" Крейка і Локхарта.

Сучасні уяви про структуру семантичної пам'яті наводяться у другому підрозділі - "Способи репрезентації семантич-

них відношень у тривалій пам'яті". Існують дві полярні точки зору на структуру семантичної пам'яті. Згідно першій, інформація кодується у декларативній формі, і безліч понять з'єднується у спільну структуру різноманітними типами семантичних відношень, утворюючи "семантичну сітку", що є, на думку Т.М.Ушакової, матеріалізованою структурою мови. Процес відтворення інформації з таких структур інтерпретується як розповсюдження хвиль активації, центрами якої можуть бути так звані "вузли" семантичної сітки, тобто поняття. Якщо активаційні хвилі, виходячи з двох різних вузлів, зустрілися, це свідчить про наявність у пам'яті того чи іншого семантичного відношення. Альтернативну точку зору відстоюють прихильники ознакових моделей, на думку яких інформація кодується у тривалій пам'яті у вигляді наказу про послідовність виконання певних операцій. Таким чином, первинним носієм інформації виступає ознака, і у пам'яті зберігається перелік процедур, при виконанні яких можна встановити тип семантичних відношень між різними ознаками. В процесі верифікації двох названих типів моделей жоден з них не отримав абсолютного підтвердження, тому питання про форми репрезентації інформації у семантичній пам'яті залишається на сьогодні актуальним і вимагає подальшого з'ясування.

Третій підрозділ присвячений аналізу досліджень з питання взаємовпливу емоцій і пам'яті. Узагальнений аналіз літератури дозволяє зробити висновки, що при слабко вираженому стресогенному впливі покращується якість виконання відносно простих інтелектуальних тестів і погіршуються аналогічні показники для порівняно складніших тестів. Л.О.Китасв-Смик зафіксував факт покращання показників пам'яті при короткочасному маловираженому стресі. При тривалому стресі першопогіршується якість виконання завдань, пов'язаних з напруженою пам'яттю, і спостерігається "фрагментарне забування" навіть звичних дій, які, згідно ствердженням інших вчених (В.В.Суворова та ін.) в стані емоційної напруженості виконуються ще більш автоматизовано, ніж у звичайному стані.

ДРУГИЙ РОЗДІЛ - "Експериментальне дослідження особли-

востей переробки вербальної інформації при відмінностях емоційного стану людини та рівнях сформованості мовної навички" - присвячений розгляду методик дослідження та аналізу отриманих результатів. Згідно з метов дослідження до участі в ньому була залучена група субординативних білінгвів - студентів психологічного факультету університету, які вивчають англійську мову як другу спеціальність. На момент проведення експерименту усі студенти мали відповідні навички усномовного спілкування англійською мовою, яких було достатньо для виконання вербальних тестів у тій формі і обсязі, в якій вони складалися рідною мовою. Для підтримання природності експерименту у ході досліджень використовувались дві реальні ситуації учбової діяльності - екзамен та звичайне аудиторне заняття з іноземної мови.

Завдання, які використовувались в процесі тестування, були підібрані таким чином, щоб оцінити:

- глибину семантичної переробки вербальної інформації у короткочасній пам'яті;

- особливості вибору тієї чи іншої стратегії упорядкування вербального матеріалу при вирішенні завдань на його семантичну групування;

- динаміку різних стратегій пошуку понять при виконанні вільного асоціативного тесту;

- специфіку процесів генералізації при виконанні завдань на узагальнення.

Діагностика емоційного стану здійснювалась за паралінгвистичними характеристиками мови учасників експерименту (темп, кількість явищ нерішучості та ін.), надійність яких як ознак емоційного стану людини теоретично і експериментально встановлена у дослідженнях Е.А.Носенко, Н.В.Віт та ін. Крім того, висновки про характер стану студентів робились на основі використання інших доступних зовнішньому спостереженню критеріїв (зміна кольору шкіри обличчя, особливості пози), а також по їх самозвітам.

Встановивши середню кількість явищ нерішучості, які супроводжували висловлювання студентів у ході залікової серії

експерименту та відповідні показники у звичайній обстановці, ми зафіксували, що вони статистично значуще відрізняються за критерієм знаків при $P=0,01$. Отримані результати дозволяють кваліфікувати емоційний стан студентів при виконанні залікових серій експериментальних завдань як емоційну напруженість.

В ході дослідження ми зробили такі спостереження. При недостатньо сформованих мовних навичках (іноземна мова) зростання емоційної напруженості призводить до погіршення показників мнемічної діяльності. Повнота відтворення інформації при добре сформованих мовних навичках (рідна мова) залежить від особливостей її семантичної організації та умов пред'явлення. Вербальна інформація легше структурується у короткочасній пам'яті, якщо вона подається зорово у порівнянні з аналогічною інформацією, що сприймається на слух. Зростання емоційної напруженості сприяє підвищенню розбіжностей у повноті довільного запам'ятовування вербальної інформації різної модальності: стимули, що пред'являються зорово, запам'ятовуюються краще, аналогічна інформація, запропонована на слух - гірше, ніж у спокійному стані при відповідях рідною мовою. У той же час при відтворенні подібної інформації іноземною мовою зростання емоційної напруженості призводить до зменшення обсягу довільного запам'ятовування матеріалу, що пропонується як в усній, так і в письмовій формах.

Інформація, яка викликає у учасників експерименту позитивні емоції, відтворюється ними повніше, ніж та, що викликає негативні емоції. Розбіжності у повноті відтворення цих видів інформації найбільш значущі при виконанні завдань рідною мовою у спокійному стані ($P=0,01$) і майже повністю нівелюються при зростанні емоційної напруженості.

Отримані результати також свідчать про те, що при недостатньо сформованих мовних навичках процес структурування інформації у короткочасній пам'яті, фазність якого, згідно ствердження Г.К.Середа, обумовлюється ступенем впорядкованості елементів матеріалу, що запам'ятовується, ускладнюється необхідністю високих часових та когнітивних витрат на стадії ідентифікації слівформи. Зростання емоційної напруженості призводить

до підвищення когнітивних витрат при пошуці специфікацій значень словоформи іншомовної лексики, що заважає переходу до наступних стадій процесу структурування інформації у короткочасній пам'яті. В той же час при виконанні подібних завдань рідномовов зростання емоційної напруженості призводить до прискорення першої фази структурування інформації. В результаті при добре сформованих мовних навичках вербальна інформація відтворюється частіше у тій послідовності, що відповідає формі її репрезентації у семантичній пам'яті. При слабо сформованих мовних навичках, навпаки, у порядку організації інформації частіше проявляються специфічні ефекти (наприклад, ефект серійності позиції), які посилюються при зростанні емоційної напруженості. Це свідчить про труднощі, пов'язані з виконанням мислинневих компонентів діяльності, які супроводжують сприйняття інформації, запропонованої для запам'ятовування.

Результати цілої серії тестів, до якої ввійшли вільний асоціативний тест, завдання на пошук узагальнюючого поняття до запропонованих пар слів та модифікований тест Шульмана, дають підстави констатувати прояви змін у функціонуванні семантичної пам'яті при зміні емоційного стану людини. Отримані в ході експериментів відповіді були відхронометровані, що надало можливість порівняти латентні періоди (ЛП) вербальних реакцій у різних умовах. Було встановлено, що ЛП реакцій, що актуалізують внутріп'ятеві відношення, більш стабільні, ніж аналогічні показники для міжп'ятевих відношень і в меншому ступені змінюються при зміні емоційного стану людини.

При виконанні операції узагальнення понять при добре сформованих мовних навичках часові витрати на пошук гіпероніма (дещо більш широкого поняття) скоротуються з ростом емоційної напруженості, при цьому дисперсія ЛП суттєво не змінюється. При недостатньо сформованих мовних навичках спостерігається протилежне явище: зростання емоційної напруженості призводить до збільшення ЛП і підвищення середньоквадратичного відхилення часових інтервалів. Лексичний аналіз відповідей показує, що для понять, які мають гіперонім, що належить до базисного рівня, узагальнююче слово залишається

незмінним незалежно від емоційного стану студентів. У тому випадку, коли категорія, що містить запропоновані пари слів, не є вираженою ієрархично і не має тривіальної суперординати, розбіг у виборі відповідей підвищується з ростом емоційної напруженості. Таким чином, зростання емоційної напруженості призводить до зміни стратегії віднесення поняття до категорії: студенти орієнтуються або на глобальні, або на ситуативні ознаки, не дотримувчись при цьому єдиного стереотипа дії, який імпліцитно задається установкою (еталонним зразком).

Аналіз кількості синтагматичних та парадігматичних асоціацій в ході асоціативного експерименту дає підставу стверджувати, що емоційний стан людини безпосередньо впливає на стратегію відтворення тих чи інших семантичних відношень, на установку, що формується під час аналізу запропонованих прикладів. Імовірність формування такої установки у студентів, що знаходяться у спокійному стані, вище, ніж у тих же студентів у стані емоційної напруженості. Крім того, у стані емоційної напруженості спостерігається більший розбіг у виборі стратегії асоціювання, ніж у спокійному стані. Із спільної кількості учасників експерименту можна виділити групу суб'єктів, у відповідях котрих домінувала одна певна стратегія асоціювання (найчастіше – пригадування опозитів), що свідчили про формування у них міцної категоріальної установки.

При класифікації типів актуалізованих семантичних відношень на субординаційні та координаційні було встановлено, що останні відтворюються частіше, особливо в усних відповідях. При недостатньо сформованих мовних навичках ця тенденція виявляється сильніше. Таким чином, результати експерименту свідчать про те, що до числа факторів впливу на актуалізацію семантичних відношень у пам'яті можна віднести емоційний стан людини, який залежить від специфіки та інтенсивності мотивації.

Вивчаючи вплив емоційного стану на сприйняття, запам'ятовування та відтворення зв'язних контекстів, ми отримали такі результати: зростання емоційної напруженості призводить до покращення показників мнемічної діяльності, пов'яза-

ної з точною фіксацією слів, і до погіршення результатів дій, направлених на здійснення граматичних трансформацій. При виконанні завдань, у яких необхідно було здійснювати як мнемічні, так і мислинні дії, учасники експерименту використовували дві стратегії запам'ятовування штучних звукосполучень: кодування та диференціювання інформації за допомогою семантичного насичення або за допомогою точної фіксації звукового складу. У спокійному стані людина частіше користується першою стратегією, у стані емоційної напруженості - другою. Це свідчить про загальну тенденцію до спрощення дій у стані емоційної напруженості, яка була встановлена при вивченні різних видів діяльності. При виконанні тестів, у яких потрібно сприймати реальні семантично повноцінні тести, спрямованість уваги учасників експериментів залежить від ступеня сформованості мовної навички: при користуванні рідною мовою точніше запам'ятовується зміст тексту, а іноземною - окремі слова. Зростання емоційної напруженості призводить до посилення фіксації у пам'яті використаних слів і по різному впливає на кількість асоціацій до слів з тексту рідною та іноземною мовою: при добре сформованих мовних навичках цей показник збільшується, при слабо сформованих навичках - зменшується. При читанні тексту рідною мовою у спокійному стані учасники експериментів точніше пригадують визначення до слів, що знаходяться на початку тексту, а також до іменників, розташованих наприкінці семантичних груп. У стані емоційної напруженості визначення до слів з тексту відтворюються приблизно з рівною частотою. При користуванні іноземною мовою студенти в різних емоційних станах найчастіше відтворюють високочастотні асоціації незалежно від їх розміщення у тексті.

При виконанні тесту на закінчення речень зростання емоційної напруженості призводить до посилення їх суб'єктивного віднесення, до змін у поверхневій синтаксичній структурі речень, що проявляється у підвищенні порядку синтаксичної опозиції та у збільшенні імовірності використання у мові частки "не". Аналіз тем відтворених студентами речень дозволяє відзначити, що зріст емоційної напруженості призводить до змен-

нення їх тематичної різноманітності, до процесу посилення актуалізації визначаючих ознак ключового поняття у певному контексті.

У ТРЕТЬОМУ РОЗДІЛІ - "Про вплив емоційного стану та особливостей формування мовної навички на форму репрезентації вербальної інформації у пам'яті" - надається інтерпретація отриманих результатів з позицій структурно-функціонального підходу до вивчення мнемічної діяльності.

Особливості пригадування тієї чи іншої інформації, що зберігається у пам'яті, можуть виступати як прояв зміни психічного образу умов певної ситуації (спокійна або екзаменаційна обстановка), тому їх аналіз дозволяє здійснювати дослідження особливостей функціонування семантичної пам'яті. Отримані результати свідчать про зміну операціонального складу когнітивного компоненту дій людини при зростанні емоційної напруженості, що призводить до зміни співвідношення обсягів інформації, яка актуально усвідомлюється та переробляється неусвідомлено. Наведені в дослідженні факти свідчать на користь гіпотези В.П.Зінченка, Г.Г.Вучетича та Б.М.Величковського про існування двох типів автоматизмів, що забезпечують витяг інформації із тривалої пам'яті різними засобами. Перший з них виконує функцію подання інформації в дискретно-логічній формі шляхом її прямого переводу з тривалої пам'яті у короткочасну. Другий тип автоматизмів забезпечує актуалізацію інформації у оперативній пам'яті у формі аналогової образно-функціональної моделі. Можливо, у вербальній пам'яті інформація репрезентована двома аналогійними типами автоматизмів. У такому разі виконання вербальних тестів учасниками експерименту, що знаходяться у різних емоційних станах, здійснюється завдяки функціонуванню двох типів автоматизмів, і співвідношення кількості операцій, що виконуються цими автоматизмами, залежить від того, яким чином суб'єкт сприймає поставлені перед ним завдання, яка мета і навіть операціональний сенс висувався ним на кожному етапі виконання дій при аналізі авоколишніх умов.

У ролі "інстанції", яка здійснює керування процесом ви-

тягу інформації з семантичної пам'яті, виступає категоріальна установка, причому зростання емоційної напруженості призводить до труднощів у її формуванні. Більш докладний аналіз демонструє, що у стані емоційної напруженості людина частіше користується стратегією сканування, тобто прикладає різноманітні критерії для актуалізації семантичних відношень, у той час як у спокійному стані підвищується імовірність звернення до цілісної стратегії, при якій домінує один певний критерій.

Таким чином, результати дослідження показують, що залежно від емоційного стану людини може змінюватися стратегія виконання певних окремих операцій, дій і мнемічної діяльності в цілому.

У ході зіставлення показників виконання аналогічних завдань рідною та іноземною мовами були виявлені деякі розбіжності, обумовлені наявністю різниці у ступені сформованості мовних навичок. Вони виявляються не лише у зміні обсягу відтворення вербальної інформації та у співвідношенні кількості помилок відтворення різних типів (семантичних, акустико-артикуляційних) при зростанні емоційної напруженості, але й у характері актуалізованих ознак і у тривалості виконання деяких мислинневих та мнемічних дій. Одна з причин таких розбіжностей міститься у різному співвідношенні декларативних і процедуральних мовних знань при вивченні рідної та іноземної мов. Якщо розглядати вивчення мови як процес придбання знань двох названих видів, можна помітити, що співвідношення обсягів декларативної та процедуральної інформації на початкових етапах формування мовної навички для рідної та іноземної мов неоднакове. Коли дитина вивчає рідну мову, вона поперше засвоює переважно декларативну інформацію, яка потім "пронизується" багатьма процедурами. Вивчаючи другу мову у такому віці, коли навички рідної мови досить зміцніли, людина інтегрує іноземну інформацію з тим процедурним досвідом, який вже має. Таким чином, при вивченні іноземної мови суб'єкт частіше фіксує нову вербальну інформацію у процедуральній формі.

Відомо, що зростання емоційної напруженості призводить до активізації тих дій, навички виконання яких сформовані на більш ранніх етапах засвоєння діяльності. Тому слід очікувати, що в умовах екзамену при імпліцитно сформованій у суб'єкта установці на найшвидше виконання завдання як можливий засіб, "виходу" із "складної" ситуації, у його свідомості при користуванні рідною мовою актуалізуються частіше елементи декларативного досвіду.

Переробка вербальної інформації іноземною мовою ускладнюється не лише за рахунок підвищення когнітивних затрат при ідентифікації словоформ, а і внаслідок порушення погодження у функціонуванні автоматизмів, що актуалізують декларативну і процедуральну інформацію у семантичній пам'яті. Тенденція до переходу на переважну актуалізацію елементів декларативного досвіду, яка з'являється у стані емоційної напруженості у субординативних білінгвів, що вивчають другу мову в умовах, коли інформація частіше фіксується у процедуральній формі, призводить до ускладнень у семантичній обробці іноземної лексики, що цілому було підтверджено результатами дослідження.

У ВИСНОВКАХ наведені підсумки проведених досліджень та намічені шляхи подальшого вивчення питань, пов'язаних з обраною проблемою. Узагальнені результати дослідження дозволили зробити висновки, які в цілому підтвердили висунуту гіпотезу. Ці висновки можуть бути підсумовані таким чином.

1. Теоретичний аналіз проблеми взаємовпливу емоцій та пам'яті дозволяє виділити два основних напрямки її вивчення: дослідження особливостей відтворення емоційно забарвленої інформації у порівнянні з нейтральною та пошук закономірностей з пам'ятовування, переробки і відтворення інформації людиною, що знаходиться у різних емоційних станах. Другий з названих напрямків був обраний для цього дослідження як недостатньо розроблений як у теоретичному, так і у практичному аспектах.

2. Емоційний стан людини впливає на переробку вербальної інформації на усіх стадіях цього процесу. На початкових стадіях (ідентифікація словоформи, пошук відповідної спе-

цифікації значення) вплив емоційного стану на процес переробки вербальної інформації виявляється таким чином. При наявності в пам'яті автоматизмів, що забезпечують прямий перехід від перцептивної обробки слів до специфікації їх значення, спостерігаються деякі покращання результатів мнемічної діяльності у стані емоційної напруженості у порівнянні з спокійним станом, якщо в умови діяльності по переробці інформації, що сприймається, не входить вирішення додаткових мислинисвих завдань. При недостатньо сформованих мовних навичках покращення показників запам'ятовування під впливом емоційної напруженості відбувається за рахунок збільшення внеску репродуктивних дій у здійснення процесу ідентифікації слів.

На стадії семантичної переробки інформації зростання емоційної напруженості ускладнює формування категоріальної установки, призводить до зміни провідної стратегії при виконанні мислинисвих дій, до підвищення кількості викладків актуалізації декларативно репрезентованих семантичних відношень, оскільки вони з'являються у мовному досвіді людини раніше і тому легше відтворюються порівняно з процедуральними (при користуванні рідною мовою) та до протилежного ефекту (при користуванні іноземною). Останнє пов'язане з тим, що процес вивчення іноземної мови здійснюється в "втучних" умовах (при відсутності мовного оточування) і є, умовно кажучи, протилежним (за Л.С.Виготським) процесу оволодіння рідною мовою. Наявність такого ефекту може бути показником відсутності психологічно аутентичних навичок іноземної мови.

3. На операціональному рівні взаємозв'язок когнітивних та афективних компонентів діяльності проявляється у зміні співвідношення внеску двох стратегій витягу інформації із тривалої пам'яті у спільну сукупність сприйнятої інформації. У спокійному стані домінує стратегія переводу інформації з тривалої пам'яті у оперативну з її наступним перетворенням. У стані емоційної напруженості частіше використовується операція безпосереднього переводу інформації з тривалої пам'яті у короткочасну.

4. Отримані в ході дослідження результати підтверджують

психологічну реальність двох форм репрезентації семантичної інформації у пам'яті людини (декларативної та процедурної) і дають уявлення про фактори, що впливають на звернення до тієї чи іншої системи впорядкування семантичних відношень. До таких факторів, окрім відомих раніше, слід віднести емоційний стан людини та ступінь сформованості її мовних автоматизмів.

Подальші напрямки досліджень пов'язані з вивченням впливу емоційного стану людини на пам'ять з урахуванням його особистісних характеристик (рефлексивних, комунікативних, мотиваційних та ін.), із створенням моделей семантичної пам'яті, які адекватно описують її психологічну природу у м'яких формах (кластерах, таксонах та ін.), з розробкою конкретних методик, за допомогою яких стає можливим вивчення процесу вирішення людиною творчих завдань з фіксацією динаміки дій різних рівнів на усіх фазах мислинневого акту.

Зміст дисертації відображений у таких публікаціях:

1. Егорова С.Н. Некоторые особенности функционирования вербальной памяти и важность их учета для формирования навыков иноязычной речи // Психолого-педагогические основы интенсификации учебного процесса. - Дн-вск: ДГУ, 1991. - С.112-116.
2. Посеніко З.Л., Егорова С.Н. Проявление эмоциональных состояний в показателях вербальной памяти на родном и иностранном языках // Психологический журнал, Том 13, № 5. - 1992. - С.72-79.
3. Егорова С.Н. О влиянии некоторых факторов на форму репрезентации вербальной информации в памяти // Актуальные проблемы современной психологии. - Харьков, 1993. - С.391-394.
4. Nossenko-E.L. and Jegorova S.N. Verbal memory and anxiety (the native and a foreign language) // International Journal of Psychology, V.27, N3 - 4. - 1992, p.120.